

Hanna Appel

(Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-0342-3469>

E-mail: hanna.appel@umk.pl

Inwektywy i paszkwile na Cezara

Invectives and Lampoons Against Caesar

ABSTRACT

The author once again refers to a 1935 book by a Lublin-based scholar M. Popławski (*Political Opinion Journalism in the Age of Caesar and Augustus*). This time, she deals with invectives and lampoons against Caesar. She discusses the rumour of the Bithynian episode and the figures of various authors of caustic but popular texts on Caesar, among these Calvus, Bibulus or Curio. She also presents the background of the mimographer Laberius' performances, as well as anti-Caesarean activities of Caecina. The author focuses primarily on those details concerning the figures analysed (or their work) which, over years, have lost some of their validity, or she supplements them with information not found in Popławski's work.

Key words: Gaius Iulius Caesar, invectives, Licinius Calvus, Nicomedes III, Laberius, Furius Bibaculus, Marcus Calpurnius Bibulus, Scribonii Curiones, Aulus Caecina

PUBLICATION INFO					
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Hanna Appel, the Institute of History and Archival Sciences of the Faculty of History of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, 1 Bojarskiego Street, Toruń 87-100, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History and Archival Sciences of the Faculty of History of the Nicolaus Copernicus University in Toruń					
SUBMITTED: 2020.10.01	ACCEPTED: 2021.01.21	PUBLISHED ONLINE: 2021.12.28			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
					

STRESZCZENIE

Autorka po raz kolejny nawiązuje do wydanej w 1935 r. książki lubelskiego badacza M. Popławskiego (*Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta*). Tym razem przedmiotem jej zainteresowania są inwektywy i pamflety wymierzone przeciwko Cezarowi. Omawia ona historię plotki o bityńskim epizodzie, sylwetki autorów kąśliwych, ale chętnie słuchanych utworów o Cezarze, m.in. Kalwusa, Bibulusa czy Kuriona. Przedstawia także okoliczności wystąpień mimografa Laberiusza oraz antycezariańskie działania Cecyny. Autorka skupia się przede wszystkim na tych szczegółach dotyczących przedstawionych postaci (lub ich dzieł), które po latach straciły na aktualności bądź uzupełnia je o informacje, o których Popławski nie wspomina.

Słowa kluczowe: Gaius Iulius Caesar, inwektywy, Licinius Calvus, Nicomedes III, Laberius, Furius Bibaculus, Marcus Calpurnius Bibulus, Scribonii Curiones, Aulus Caecina

Nieco zapomniana już dziś monografia autorstwa Mieczysława St. Popławskiego¹ ponownie² skłoniła mnie do zajęcia się omawianymi tam zagadnieniami, tym razem dotyczącymi tematyki związanej z inwektywami oraz paszkwilami wymierzonymi przeciwko Cezarowi.

Jak wiadomo, niechęć senatorów do wielkiego imperatora była ogromna i fakt ten znalazł odzwierciedlenie w niemałej ilości rozmaitych utworów krytykujących „boskiego Juliusza”. Naturalnie postępowanie samego Cezara i jego bujne życie dawały wiele powodów (i tematów) do formułowania rozmaitych zaczepek o charakterze literackim. Warto przy okazji zauważyć, że nie mniej zajmująca od ich lektury jest także możliwość obserwowania reakcji Cezara na owe złośliwości, co pozwala nam lepiej poznać osobowość tego wybitnego męża stanu. Popławski napisał o Cezarze, że dla elity senatorskiej był on „kompletnie antypatycznym osobnikiem” kontrastowo podkreślając zarazem, iż z kolei w osobie Pompejusza nie podobało jej się w zasadzie jedynie to, że zawarł on sojusz z Cezarem i z nim współpracował. Mianowicie konserwatywni republikanie „organicznie nienawidzili demokratycznego reformatora”, ponieważ wszelkie jego działania zaprzeczały temu, w co oni sami głęboko wierzyli. Na niewiele więc zdały się czy to hojność Cezara (także jego przekupstwa), czy też jego *clementia*, przede wszystkim zaś zwycięstwa, które były jego zasługą i zasługą jego żołnierzy, ani nawet jego urok osobisty. A ponieważ „senatorska elita rozporządzała większą ilością utalentowanych piór, niż cesarzanie”, to ta niechęć republikanów znalazła swój wyraz w specyficz-

¹ Zob. M. Popławski, *Polityczna publicystyka w dobie Cezara*, Lublin 1935.

² Zob. H. Appel, *Literacki sztab Pompejusza*, w: *Wybitni Rzymianie czasów schyłku Republiki. Gnejusz Pompejusz Wielki (106–48 przed Chrystusem)*, red. N. Rogosz, Katowice 2018, s. 131–146.

nego rodzaju „politycznej publicystyce”³. Zresztą, jak podkreślił to lubelski badacz, Cezar sam dawał wrogom okazje do zaczepiek.

Taką okazją miała być na przykład pewna „przygoda” z czasów młodości Juliusza, o której mówiono wyjątkowo długo i często. Chodzi mianowicie o pobyt dziesięcioletniego młodzieńca, jakim był Cezar w 80 r., u króla Nikomedesa III Filopatora. Cezar został wysłany do Bitynii przez pretora Marka Termusa, u boku którego odbywał służbę wojskową. Jego zadaniem było ściągnięcie floty. Podobno jednak młody żołnierz zabawił u króla nieco dłużej, niż wymagało wykonanie owego zadania, co dało asumpt do złośliwych plotek⁴. Znamienne echo tego pobytu znajdujemy u Swetoniusza, który uważał, że „pod względem obyczajności nic nie naruszyło jego (*sc.* Cezara) dobrej sławy oprócz konkubinatu z Nikomedesem. Ten jednak okrył go ciężką i wieczną hańbą, naraziwszy na ogólne pośmiewisko”⁵. Przy sposobności Swetoniusz wymienia imiona poetów i mówców, którzy w swoich wypowiedziach szydzili z tego incydentu z udziałem Cezara⁶.

Spróbujmy prześledzić historię powstania tej plotki. Po raz pierwszy najprawdopodobniej podał ją Cn. Cornelius Dolabella oskarżony w 77 r. przez Cezara w procesie *de repetundis*⁷. Cezar sprawę przegrał, słyszymy

³ M. Popławski, *op. cit.*, s. 26.

⁴ Co ciekawe, u Plutarcha znajdziemy jednak stwierdzenie, że Cezar „niedługo zabawił” u Nikomedesa. Zob. Plutarchus, *Caesar*, w: *Vitae Parallelae*, t. II.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1968 [dalej: *Plut. Caes.*], 1.

⁵ Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Boski Juliusz*, w: *Żywoty Cezarów*, przekł., wstęp i koment. J. Niemirska-Pliszczyńska, przedmowa J. Wolski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972 [dalej: *Swet., Cezar*], 49.1. Por. także Pseudo Aurelius Victor, *De viris illustribus Urbis Romae: a Romulo Ad Augustum*, red. F. Pichlmayr, Leipzig 1911 [dalej: *Vir. ill.*], 78.1: „Gaius Iulius Caesar, veneratione rerum gestarum Divus dictus, contubernalis Thermo in Asiam profectus, cum saepe ad Nicomedem, regem Bithyniae, commearet, impudicitiae infamatus est”.

⁶ Historyk mówi o Kalwusie, Dolabelli, Kurionie, Marku Brutusie i Memiuszu. Współcześni badacze zwracają uwagę na fakt, że w biografiach Swetoniusza opisy zachowań seksualnych odgrywają niemałą rolę; więcej na ten temat zob. R. Langlands, *Sexual Morality in Ancient Rome*, Cambridge 2006, s. 248 i n., która zaznacza, iż Swetoniusz żądał od czytelników, by w odniesieniu do Cezara i Augusta takie informacje traktowali nie jako niewinne opisy, lecz jako niedwuznaczne elementy gry politycznej. Uważa ona, że tak jak Cynceron występował przeciwko Werresowi, Antoniuszowi czy Klodiuszowi odwołując się do *impudicitia*, tak i w przypadku Cezara ukazywanie jego rzekomego podporządkowania się innemu mężczyźnie miało odnosić się do jego późniejszego pragnienia dominacji nad Rzymianami.

⁷ *Swet. Cezar* 55: „Po wygłoszeniu mowy oskarżającej Dolabellę zaliczono go do niewątpliwie najlepszych mówców sądowych”. Marcus Tullius Cicero, *Brutus*, red. A.E. Douglas, Oxford 1966 [dalej: *Cic. Brut.*], 317, wspomina o roli Hortensjusza w tym procesie. Cezara jako oskarżyciela nie wymienia, ale Tacitus (*Dialogus de oratoribus*, red. K. Büchner, R. Häussler, Stuttgart 1985, 34.7) wspomina o tym, że „jeszcze dzisiaj

jednak, że to właśnie Dolabella przemawiając w swej obronie nazwał go „metresą współzawodniczącą z królową” i „materacem łoża królewskiego”⁸. Naturalnie celem oskarżonego o zdzierstwa Dolabelli było upokorzenie młodego oskarżyciela w sposób dość często praktykowany, a ponieważ nie mógł mu niczego zarzucić, nie jest wykluczone, że uciekł się do oszczerstwa na temat rzekomego związku Cezara z Nikomedesem⁹. O pobycie Cezara w Bitynii i o szczególnym zainteresowaniu się nim Nikomedesa dowiedział się zapewne od Termusa, który najpewniej poinformował go przede wszystkim o tym, jak szybko i sprawnie młody Juliusz wykonał powierzone mu zadanie. Nie jest zatem wykluczone, że na rozprawie Dolabella powtórzył jedynie „obsceniczne dowcipy na temat pobytu Cezara u Nikomedesa”¹⁰, pomijając milczeniem skuteczność jego działań, aczkolwiek „złośliwe języki mogły twierdzić, że jest w tym coś więcej niż tylko zaangażowanie patrona”¹¹. Jest raczej pewne, że niewybredne żarty miały po prostu umniejszyć prestiż oskarżyciela, a sam Dolabella być może nawet nie przeczuwał, że do końca życia będą one w różny sposób skwapliwie wykorzystywane przez wrogów Cezara we wszelkich wystąpieniach przeciwko niemu¹². Trzeba bowiem pamiętać, że w roku 77 Cezar był jeszcze tylko „zwyczajnym nobilem”¹³ i, gdyby takim pozostał, zapewne nie tylko nie czytaliśmy dzisiaj o jego pobycie u Nikomedesa, ale być może w ogóle by o nim nie wspomniano. Cezar wszakże stał się znaną osobistością i każdy szczegół z jego życia nabrał szczególnej wagi.

Większość współczesnych historyków zajmujących się biografią Cezara o tym krótkim epizodzie z życia młodego nobila jedynie wspomina¹⁴,

z podziwem czytamy” m.in. mowę Cezara, który oskarżył Dolabellę. Por. także Velleius Paterculus, *Historia Romana*, red. M. Elefante, Hildesheim 1997 [dalej: Vell. Pat.], 2.43.3; Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, red. C. Kempf, Leipzig 1888, 8.9.3; Plut. *Caes.* 4.1; Quintilianus M. Fabius, *Institutio oratoria*, red. L. Radermacher, Leipzig 1971, 12.6.1; *Vir. ill.* 78.2; Aulus Gellius, *Noctes Atticae libri XX*, red. C. Hosius, Lipsiae 1903 [dalej: Gell.], 4.16.8. O oskarżeniu Dolabelli przez Cezara zob. E. Gruen, *The Dolabellae and Sulla*, „The American Journal of Philology” 1966, 87, s. 385–399.

⁸ Suetonius Tranquillus C., *Iulius Caesar*, w: *De vita Caesarum*, red. M. Ihm, Leipzig 1907–1908 [dalej: Suet. *Caes.*], 49.1: „[...] Dollabella pellicem reginae, spondam regiae lecticae”.

⁹ J. Paterson (*Caesar the Man*, w: *Companion to Caesar*, red. M. Griffin, Oxford 2015, s. 135) uważa, że wymyślanie takich pikantnych historii odpowiadało ówczesnej mentalności Rzymian, którzy podejrzliwie patrzyli na niektóre greckie obyczaje.

¹⁰ H. Strasburger, *Caesars Eintritt in die Geschichte*, München 1938, s. 36.

¹¹ M. Jehne, *Caesar*, München 2015, s. 16.

¹² J. Osgood, *Caesar and Nicomedes*, „The Classical Quarterly” 2008, 58, s. 687.

¹³ *Ibidem*, s. 689, który powołuje się na opinię H. Strasburgera, *op. cit.*, s. 36.

¹⁴ *Ibidem*. Badacz wymienia Gelzera, Meiera, Kamma oraz Goldsworthy’ego. Według tego ostatniego podobne plotki były zgodne z rzymskimi stereotypami: wschodnich królów nie lubiano, a dwory królewskie nisko ceniono, tak więc opowieści o starych,

niektórzy zaś dopuszczają taką możliwość, że Cezar z Nikomedesem po prostu się zaprzyjaźnił¹⁵. Wiadomo, że imię Cezara nie było obce królowi Bitynii, ponieważ ojciec Juliusza był namiestnikiem prowincji Azji¹⁶. U Aulusa Gelliusza znajdujemy niezwykle cenną informację o tym, że Cezar wygłosił mowę *pro Bithynis* (niestety w nieznanym nam okolicznościach¹⁷), w której mówił o gościnności (*hospitium*) bityńskiego władcy¹⁸. U Swetoniusza (niestety tylko u Swetoniusza!), czytamy także, iż „Cezar przemawiał w senacie w obronie córki Nikomedesa, Nysy i powoływał się na dobrodziejstwa, jakich doznał od króla”¹⁹. Podobno Cynceron miał wówczas powiedzieć: „zaniechaj, proszę cię wyliczania tych zasług, gdyż dobrze jest wiadome, co on tobie dał, a szczególnie, co ty mu dałeś”²⁰. Nie jest to wprawdzie niemożliwe, by Cynceron w takiej sytuacji nie mógł odezwać się podobnymi słowami, nie możemy jednak z całkowitą pewnością stwierdzić, że taki fakt zaistniał, jako że w zachowanych listach i mowach Arpinaty nie ma najmniejszej tego typu wzmianki, która potwierdzałaby wiarygodność słów przekazanych przez Swetoniusza. Zdaniem Brandesa „jest mało prawdopodobne, by Cynceron zniżył się do takiej uwagi, zaś w jego listach do Cezara zawsze czytamy o najwyższym dla niego poważaniu”²¹; natomiast Popławski nie wątpi, że mówca dołączył do grona osób szkalujących Cezara, ale, by umniejszyć wagę tych plotek, dodaje, iż

rozpustnych władcach, którzy pozbawiają dziewictwa młodych naiwnych arystokratów podczas ich pierwszego pobytu za granicą znajdowały szeroki poklask.

¹⁵ Zob. np. L. Canfora, *Julius Caesar The Life and Times of the Peoples Dictator*, Berkeley 2007, s. 4.

¹⁶ Zob. J. Paterson, *op. cit.*, s. 135.

¹⁷ Na temat tej mowy zob. H. Dahlmann, *Caesars Rede für die Bithynier*, „Hermes” 1938, 73, s. 341–346. Uważa on, że Cezar wygłosił tę mowę najprawdopodobniej w 73 r. po powrocie z Rodos. Przypuszcza ponadto, że Bityńczycy oskarżyli o zdradę Junkusa i Cezar ujął się za nimi, czego dowodem miała być właśnie ta mowa.

¹⁸ Gell. 5.13.6: „Firmum atque clarum isti rei testimonium perhibet auctoritas C. Caesaris pontificis maximi, qui in oratione quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: »Vel pro hospitio regis Nicomedis vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Iunice, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deserere possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre institui«”.

¹⁹ Suet. *Caes.* 49. Okoliczności wygłoszenia tej mowy są niejasne, ale niektórzy badacze łączą ją z mową *pro Bithynis*, zob. np. H.B. Mattingly, *From Coins to History: Selected Numismatic Studies*, Ann Arbor 2004, s. 182, przyp. 20; F.C. Münzer, *Nysa (7)*, w: *Realencyclopädie*, t. 17, cz. 2, Stuttgart 1937, s. 1630. Autor przypuszcza, że „das kann bei den Verhandlungen über die Einrichtungen des Pompeius in Asien w 60 gewesen sein”. Zob. też H. Dahlmann, *op. cit.*, s. 346.

²⁰ Suet. *Caes.* 49, którego zdaniem Cynceron podobno także w listach opisywał nieprzystojne zachowanie młodzieńca.

²¹ G. Brandes, *Julius Caesar*, Paderborn 2015 (przedruk z 1925 r.), s. 71.

słowa Cyncerona „[...] byłyby druzgoczące dla dobrej sławy Cezara, gdyby nie to, że wiadomości swoje Cyncero zaczerpnął z tych samych plotek, co i Dolabella, a plotki te były tak samo wiarygodne, jak inne [...] o Cynceronie, że łączył go kazirodczy stosunek z własną córką, z ukochaną Tulliolą”²².

Bitynska plotka zakwitła i była skwapliwie wykorzystywana przez wrogów Cezara, i nawet w czasie triumfu Cezara w roku 46, czyli ponad 30 lat później, żołnierze naśmiewali się z jego pobytu na dworze Nikomedesa i drwili, że Galowie zostali zniewoleni przez Cezara, ale Nikomedes zniewolił samego Cezara²³. Zdaniem historyka Kasjusza Diona Cezar dobrze znosił fakt, że żołnierze się z niego naigrywają, a nawet cieszył się, że nie obawiają się, iż będzie ich karał za te uszczypliwości. Mimo to, zdaniem Diona, pomawianie Cezara o współżycie z Nikomedesem musiało boleć imperatora, skoro próbował się z tego tłumaczyć a nawet zarzekał się pod przysięgą, że do niczego nie doszło. Oczywiście takie zachowanie mogło prowadzić do tego, że niewiara w jego wyjaśnienia jeszcze rosta²⁴. Historyk nie mówi, jakie argumenty przytaczał Cezar, wyjaśniając powody swego dłuższego pobytu w Bitynii. Nie jest wszakże wykluczone, że młody arystokrata przebywający na dworze Nikomedesa wykorzystał szansę pozyskania zamorskiej klienteli, dzięki której w przyszłości mógłby czerpać pewne profity²⁵. Wspomniana wyżej mowa *pro Bithynis* może świadczyć o tym, że Cezar wysoko cenił takie kontakty. Ostatecznie warto zatem przyłączyć się do opinii Osgooda, który twierdzi, że przyszli biografowie Cezara powinni bardziej skupić się na tych lekceważonych dotychczas wysiłkach młodego nobila pomocnych w przygotowaniu się do politycznej kariery w Rzymie, aniżeli na rozpowszechnionych plotkach o homoseksualnej przygodzie Cezara²⁶.

²² M. Popławski, *op. cit.*, s. 29.

²³ Zob. Suet. *Caes.* 49; Cassius Dio, *Historia Romana*, red. L. Dindorf, rec. I. Melber, Lipsiae 1890 [dalej: Dio], 43.20. Por. T. Itgenhorst, *Tota Illa pompa: der Triumph in der römischen Republik*, Göttingen 2005, s. 368.

²⁴ J. Paterson, *op. cit.*, s.136. Autor zwraca uwagę na fakt, że i dzisiaj tak bywa, gdy celebryci próbują tłumaczyć się z sensacyjnych informacji na ich temat drukowanych w tzw. tabloidach, albowiem w ten sposób jeszcze potęgują rozmaite spekulacje i pogłębiają czytelniczą nieufność.

²⁵ O tym, jak ważny był fakt pozyskania zamorskiej klienteli dla pragnących robić karierę polityczną w Rzymie, zob. E. Badian, *Foreign Clientelae (264–70 B.C.)*, Oxford 1958, s. 163.

²⁶ J. Osgood, *op. cit.*, s. 691. Warto przy tej okazji wspomnieć, że bitynski incydent Cezara jest wciąż przywoływany w opracowaniach dotyczących różnych związków homoseksualnych, przy czym autorzy zwracają szczególną uwagę na fakt, iż „przedmiotem szykan był nie sam fakt związku homoseksualnego, lecz sposób jego odbywania. Oskarżenia padające pod adresem Cezara są wyraźnie przedmiotem pogardy wobec pasywnego aktu homoseksualnego”, tak P. Lewandowski, *Grzech sodomii w przestrzeni politycznej, prawnej*

Jednak owa plotka podana przez Dolabellę była łakomym kąskiem dla każdego, kto chciał wyśmiać lub znieważać Cezara. W gronie takich osób znalazł się Licyniusz Kalwus, o którym Swetoniusz powiada, że jest autorem *notissimos versus*, a ten superlativus pozwolił Popławskiemu na wysnucie wniosku, że Cezar musiał często wysłuchiwać deklamacji tego typu wierszowanych docinków. Ponieważ jednak był on niezwykle tolerancyjny i miał niepospolite poczucie humoru, dzielnie znosił to wszystko i nawet sam wyciągnął „rękę do Kalwusa na zgodę”²⁷. Jeśli uznać tę informację za wiarygodną, znaczyłoby to, że owe *notissimi versus* były jednak na tyle kąśliwe, iż należało pozyskać ich autora. A to tym bardziej, że Gajusz Licyniusz Macer Kalwus, syn znanego demokracji i autora *Annales*, C. Licyniusza Macera, był ważną osobistością. Wiadomo, że z poetą Kattullusem stanowili nierozłączną parę i obaj byli autorami uszczypliwych epigramów zwróconych przeciw Cezarowi²⁸. Te ich ataki były najbardziej dokuczliwe (czyli musiały „boleć” Cezara), jak twierdzi L.R. Taylor, a powody, którymi się kierowali występując przeciwko niemu, były osobistej, a nie politycznej natury²⁹. Sukcesem więc nazywa badaczka fakt, że Cezar pogodził się z każdym z nich³⁰. Dodajmy, że D. Mulroy, podobnie jak Popławski, uważa, że Swetoniusz podaje informację o pogodzeniu się Cezara z poetami głównie jako przykład wyrozumiałości dyktatora³¹. Można chyba stwierdzić, że w pewnym sensie obie te interpretacje wzajemnie się dopełniają. Na podstawie bardzo wątpliwych danych trudno bowiem ocenić, kto jest bliższy prawdy, ale nie można wykluczyć, że obie strony mają rację. Bo przecież Cezar nie zawsze był wyrozumiały, dlaczego zatem miałby wybaczyć akurat Kalwusowi. Otóż, warto raz jeszcze podkreślić, Kalwus pochodził z bardzo starego rodu Licyniuszów, jednego z najważniejszych i najbardziej poważanych rodów plebejskich³². Jest zatem rzeczą oczywistą, że Cezarowi zależało na tym, by ktoś z takiej sfery nie był jego

i społecznej Polski nowożytnej, E-bookowo 2014, s. 16. Por. np. J. Neill, *The Origins and Role of Same-Sex Relations in Human Societies*, London 2008, s. 200.

²⁷ M. Popławski, *op. cit.*, s. 29. Zob. Suet. *Caes.* 73: „C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agentis ac prius scripsit [...]”.

²⁸ K. Kumaniecki, *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977, s. 63.

²⁹ L.R. Taylor, *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley 1971, s. 145.

³⁰ *Ibidem*, s. 147.

³¹ D. Mulroy, [wstęp do:] *The complete poetry of Catullus*, wstęp i tłum. D. Mulroy, London 2002, s. XXVI. Swetoniusz (*Caes.* 73) twierdzi, że „Choć Gajus Kalwus zniesławiał go w swych epigramatach, to jednak gdy za pośrednictwem przyjaciół prosił go o przebaczenie i przywrócenie do łaski, Cezar sam, pierwszy, z własnej dobrej woli do niego napisał”.

³² E. Fraenkel, *Catulls Trostgedicht für Calvus*, „Wiener Studien” 1956, 69, s. 278. Uczony zwraca uwagę na fakt, iż ojciec Kattulusa, u którego zatrzymywał się Cezar, chociaż był jednym z najdostojniejszych mieszkańców Werony, był jednak tylko „prowincjuszem”.

wrogiem. Podobno pogodzenie się imperatora z poetą przyniosło konkretne efekty: Kalwus podjął się obrony zwolennika triumwirów, niejakiego C. Porcius Catona³³.

Niewiele miejsca poświęcił Popławski Laberiuszowi³⁴, o którym napisał tylko, że Cezar zmusił tego ekwity do występu na scenie, co było dla Rzymian upokarzające³⁵. Laberiusz miał się zemścić w ten sposób, że w trakcie występu wypowiedział słowa, które wyraźnie były zwrócone przeciwko dyktatorowi: „naprzód Kwiryści! Wolność utracamy!” O samym zaś Cezarze rzekł: „drży przed wieloma, przed kim drży tak wielu”³⁶. Popławski nie odnotowuje źródła tych słów. Wiadomo jednak, że o Laberiuszu pisali: Seneka, Gelliusz, Swetoniusz oraz Makrobiusz³⁷. Swetoniusz pisze o Laberiuszu tylko tyle, że „wystąpił w mimie własnego układu i został obdarzony sumą pięciuset tysięcy sesterców oraz złotym pierścieniem, potem prosto ze sceny przez orchesterę przeszedł do krzesła wśród czterestu rzędów”³⁸. Najwięcej informacji przekazał żyjący prawie pięć wieków po opisywanym wydarzeniu Makrobiusz. I to właśnie na tekście Makrobiusza opiera się interpretacja zdarzeń dotyczących występu Laberiusza³⁹. Szerzej pisze o tym m.in. K. Kumaniecki⁴⁰, który przedstawia to, co się wydarzyło, zgodnie z przekazem Makrobiusza. Dowiadujemy się zatem, że Laberiusz, który dziesięć lat wcześniej nie chciał nawet napisać mimu dla Klodiusza, teraz na prośbę Cezara, sam wystąpił w mimie, gdy Publiusz Syryjczyk „wezwał wszystkich mimoграфów do współzawodnictwa na igrzyskach urządzanych przez Cezara”. I to właśnie wtedy miał Laberiusz „za doznane upokorzenie” zrewanżować się wspomnianymi wyżej słowami. Mimo to imperator wypłacił mu

³³ Zob. na ten temat *Fragments of Roman Poetry c. 60 BC–AD 20*, wyd. i tłum. A.S. Hollis, Oxford 2007, s. 58. Katullus z kolei nazwał Cezara wielkim (11.10).

³⁴ O statusie społecznym Laberiusza zob. L.R. Taylor, *Republican and Augustan Writers Enrolled in the Equestrian Centuries*, „Transactions of American Philological Association” 1968, 99, s. 469–72; o jego sławie Cyceron *Ad. fam.* 7.11.2 oraz 12.18; o odmowie Laberiusza Klodiuszowi, by zagrał na scenie zob. Macrobius, *Convivia primi diei Saturnaliorum*, red. J. Willis, Leipzig 1963 [dalej: *Macrob. Sat.*], 2.6.6. Dyskusja u R. Till, *Laberius and Caesar*, „Historia” 1975, 24, s. 261–262.

³⁵ Na ten temat zob. np. P. Kragelund, *Roman Historical Drama: the Octavia in Antiquity and Beyond*, Oxford 2016, s. 77.

³⁶ M. Popławski, *op. cit.*, s. 29 i n.

³⁷ Seneca Lucius Annaeus, *Controversiae*, w: *Oratorum et Rhetorum sententiae, divisiones, colores*, red. L. Hakanson, Leipzig 1989, 7.3.9; Gell. 8.15; Suet. *Caes.* 39.2; *Macrob. Sat.* 2.3.10; 2.7.2–5; 7.3.8.

³⁸ Suet. *Caes.* 39.

³⁹ Zob. na ten temat: Decimus Laberius, *The Fragments*, wyd. i tłum. C. Panayotakis, Cambridge 2010, Cambridge Classical Texts and Commentaries, t. 46, s. 43.

⁴⁰ K. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 98.

obiecane pół miliona sesterców i dał pierścień, który przywracał artyście godność ekwity (utraconą przez występ na scenie), ale za zwycięzcę uznał Publiliusa Syrusa. Po występie, kiedy Laberiusz skierował się ku rzędom zarezerwowanym dla ekwitów⁴¹, gdy przechodził obok Cyclerona, usłyszał podobno takie słowa mówcy: „Przyjąłbym cię tutaj, gdyby nie było za ciasno”; wówczas dowcipnie odpowiedział: „tobie za ciasno? Przecież zawsze siedzisz na dwóch stołkach”⁴².

Opisane przez Makrobiusza wydarzenia rozegrały się w czasie igrzysk w 46 r.⁴³ i trzeba dodać, że aż do 1948 r. nie podważano rzetelności jego przekazu. W wyniku wszakże nowszych studiów badacze doszli do wniosku, że Makrobiusz pomieszał dwa różne wydarzenia⁴⁴. Pierwsze miało miejsce wtedy, gdy po raz pierwszy Laberiusz został poproszony przez Cezara (w 47 r.), by wystąpił jako aktor w swym własnym mimie, co uczynił, ale właśnie dlatego na pewien czas utracił status ekwity. Potem, kiedy Publiliusz Syrus wezwał mimów (we wrześniu podczas *ludi Victoriae Caesaris* po zwycięstwie Cezara odniesionym pod Thapsus), by stanęli z nim w zawody, Laberiusz wystąpił po raz drugi. Dowcipna wymiana zdań między nim a Cycleronem (jeśli istotnie się zdarzyła) miała nastąpić po tym przedstawieniu. Co ciekawe, to bardzo znamienne zdanie: wielu powinien bać się ten, którego wielu się boi (*necesse est multos timeat quem multi timent*), które miał wypowiedzieć Laberiusz⁴⁵, w nieco tylko zmienionym brzmieniu miały paść z ust Publiliusza Syrusa⁴⁶: *multos timere debet quem multi timent*. Zdaniem Tilla, Publiliusz miał wypowiedzieć te słowa w teatrze po śmierci Cezara 8 kwietnia w czasie *ludi Megalenses*⁴⁷. Natomiast W. D. Lebek uważa, że to Laberiusz w czasie występów (w których zwykle naśladowano osoby żyjące) wcielił się w rolę Syrusa,

⁴¹ O tym pisze Swetoniusz – *Caes.* 49.

⁴² Macrob. *Sat.* 2.3.10: „Deinde cum Laberius in fine ludorum anulo aureo honoratus a Caesare e vestigio in quattuordecim ad spectandum transiit violato ordine, et cum detrectatus est eques Romanus et comminus remensus, ait Cicero praetereunti Laberio et sedile quaerenti: Recepisssem te, nisi anguste sederem, simul et illum respuens et in novum senatum iocatus, cuius numerum Caesar supra fas auxerat. Nec inpune. Respondit enim Laberius: Mirum, si anguste sedes, qui soles duabus sellis sedere, exprobrata levitate Ciceronis qua inmerito optimus civis male audiebat”. Na temat tej dowcipnej wymiany zdań zob. C. Panayotakis, *op. cit.*, s. 56.

⁴³ Zob. G. Manuwald, *Roman Republican Theatre*, Cambridge 2011, s. 273.

⁴⁴ Zob. na ten temat: C. Panayotakis, *op. cit.*, s. 44 i n.; G. Manuwald, *Roman*, s. 273.

⁴⁵ Seneca Lucius Annaeus, *De ira*, red. i tłum. J. Cooper, J.F. Procope, *Moral and Political Essays*, Cambridge 1995, 2.11.3.

⁴⁶ Słowa te znajdują się w zbiorze sentencji Publiliusza (M30), zob. C. Panayotakis, *op. cit.*, s. 49.

⁴⁷ Zob. Cicero Marcus Tullius, *Cicero's Letters to Atticus*, t. 1, ks. 1–2, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1965 [dalej: *Cic. Att.*], 14.2.1.

dawnego niewolnika, czyniąc aluzję do Rzymu, który traci swą wolność⁴⁸. Oznaczałoby to jednak, że Laberiusz wygłosił te słowa podczas drugiego ze swoich występów.

Współcześni badacze próbują także ocenić postępowanie Cezara, który za zwycięzcę uznał Syrusa Publiliusza. Kumaniecki podkreśla, że Publiliusz musiał górować talentem nad Laberiuszem „człowiekiem starym i po raz pierwszy występującym na scenie”⁴⁹; nic zatem dziwnego, że to on został zwycięzcą, przede wszystkim w ocenie widzów, których reakcję Cezar z pewnością obserwował.

Jeśli Cezar faktycznie zmusił Laberiusza do scenicznego występu, pojawia się pytanie, co było tego powodem? Czy fakt, że sam odczuł żądło kpin Laberiusza, w związku z czym była to jakaś forma zemsty, jak twierdzi np. Welborn⁵⁰; a może słusznie przypuszczał, że publiczność byłaby zachwycona, gdyby zobaczyła najślawniejszego autora komicznego, który gra we własnym mimie w czasie igrzysk zorganizowanych przez Cezara⁵¹. Był to przecież z jego strony bardzo hojny gest, dzięki któremu Laberiusz otrzymał pół miliona sesterców, czyli 100 tysięcy więcej niż wynosił census dla ekwitów (a ponadto cenny pierścień). Trzeba podkreślić, że Decymus Laberius był jedynym mimografem o wyższym statusie społecznym i być może dlatego łatwiej mu było krytykować Cezara⁵². Niewykluczone, że Cezar przewidział, iż ze sceny padną słowa krytyki pod jego adresem, i nie pomylił się. Okazał się jednak wspaniałomyślny i wybaczył mimografowi oczywiste aluzje tym łatwiej, że były to tylko aluzje, natomiast samo imię Cezara w nich nie padło⁵³. Jeśli imperator żądaniem tego występu chciał upokorzyć Laberiusza, to uczynił tak zapewne nie tylko dlatego, by go ukarać, ale by przy tej okazji ukazać także swą własną wielkość, przed którą również ów krnąbrny Laberiusz musiał ustąpić. Nie bez znaczenia była zapewne także chęć pokazania swej tolerancji i szczególnej łaskawości wobec krytycznych uwag pod jego adresem.

Inna postać jednego z prześmiewców Cezara, Furiusza Bibakulusa, nie jest nam bliżej znana. Popławski odnotowuje jedynie, że „obok paszkwiłów pisał pochwały na Cezara, ale jest to kwestia sporna”⁵⁴. Dzięki Makro-

⁴⁸ W.D. Lebek, *Moneymaking on the Roman stage*, w: *Roman Theater and Society: E. Togo Salmon papers I*, red. W.J. Slater, Ann Arbor 1996, s. 46.

⁴⁹ K. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 102.

⁵⁰ L.L. Welborn, *Paul, The Fool of Christ: A study of 1 Corinthians 1–4 in the Comic-Philosophic Tradition*, London–New York 2005, s. 113.

⁵¹ C. Panayotakis, *op. cit.*, s. 43.

⁵² G. Manuwald, *Roman*, s. 92.

⁵³ Eadem.

⁵⁴ M. Popławski, *op. cit.*, s. 31.

biuszowi wiemy, że Furiusz zbierał dowcipy innych osób, m.in. Cyncerona⁵⁵. Tacyt wymienia jego imię obok imienia Katullusa jako tych poetów, którzy pisali obelżywe słowa skierowane przeciwko Cezarom, lecz, jak konkluduje, „nawet boski Juliusz, nawet boski August znosili je i płazem puszczali – czy bardziej dzięki umiarkowaniu, czy roztropności, niełatwo mógłbym orzec. Wszak zlekceważone zarzuty idą w niepamięć, a kto się gniewa, ten zdaje się je uznawać”⁵⁶. Ponieważ kolejność imion zdaje się mieć pewne znaczenie, warto ten fragment zacytować w oryginalnym brzmieniu: *carmina Bibaculi et Catulli referta contumeliis Caesarum leguntur: sed ipse divus Iulius, ipse divus Augustus et tulere ista et reliquere, haud facile dixerim, moderatione magis an sapientia. namque spreta exolescunt: si irascere, adgnita videntur*. Zdaniem E. Courtneya z tych słów historyka wynika niezbicie, że „Katullus pisał przeciwko Cezarowi i wybaczone mu, Bibakulus pisał przeciwko Augustowi i ten mu przebaczył”⁵⁷. Podobnie uważa A. Holis⁵⁸. Natomiast zdaniem Nisbeta, gdyby paszkwile Bibakulusa miały odnosić się jedynie do Augusta, Tacyt napisałby *carmina Catulli et Bibaculi* a nie *Bibaculi et Catulli*. Nisbet dodaje, że w tamtych czasach wrogość bywała bardzo intensywna, ale też krótkotrwała, o czym może świadczyć pogodzenie się Cezara z Katulusem i Kalwusem. Niewykluczone jest, że, przynajmniej zdaniem Tacyta, ataki Bibakulusa były częstsze i bardziej dokuczliwe i dlatego historyk wymienił tę postać jako pierwszą⁵⁹.

Spośród pamflecistów Cezara na szczególną uwagę zasługuje Marcus Calpurnius Bibulus, którego Strasburger nazwał „syjamskim bliźniakiem imperatora”⁶⁰, ponieważ jego kariera polityczna przebiegała równolegle do kariery Cezara. Razem sprawowali edykt w 65 r.⁶¹, preturę w 62, i w 59 konsul⁶².

⁵⁵ Macrob. *Sat.* 2.1.13: *is iocus in oratione non extat, mihi ex libro Furii Bibaculi notus est*.

⁵⁶ Tacyt, *Roczniki*, w: *Dzieła*, 4.34.8, przekł. s. Hammer, Warszawa 2004.

⁵⁷ E. Courtney, *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford 2003, s. 199.

⁵⁸ A.S. Holis, *op. cit.*, s. 127.

⁵⁹ Zob. Nisbet (*Collected Papers*, 394) – podaję za: A.S. Holis, *op. cit.*, s. 127–128.

⁶⁰ H. Strasburger, *op. cit.*, s. 38.

⁶¹ Dio 37.8.2; Suet. *Caes.* 10; *C. Iuli Caesaris Commentariorum Libri III de bello civili*, rec. C. Damon, Oxford 2015, 3.16.3.

⁶² Orosius, *Historiae adversus paganos*, red. M.P. Arnaud-Lindet, Paris 1990, 6.7.1; Suet. *Caes.* 19; *Scholia in Ciceronis Orationes Bobiensis*, red. P. Hildebrandt, Stuttgart 1971 [dalej: *Schol. Bob.*], s. 304; Gell. 4.10.5; Plut. *Caes.* 14.1; Plutarchus, *Cato Minor*, w: *Vitae parallelae*, t. II.1, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1964 [dalej: *Cat. Min.*], 31.6; Plutarchus, *Pompeius*, w: *Vitae parallelae*, t. III.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1957 [dalej: *Pomp.*], 47.5 i n.; Plutarchus, *Krassus*, w: *Vitae parallelae*, t. I.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1959, 14.4; Appian, *Bellum Civile*, w: *Historia Romana*, red. H. White, London 1912–1913 [dalej: *App. BC*], 2.34; Dio 37.54.3; Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita*, red. F. Müller, Stuttgart

Jak słusznie zauważył Popławski, „Cezar na zawsze pograżył Bibulusa, odebrał mu całe zadowolenie z piastowania wysokich zaszczytów, uprzykrzył mu życie, a robił to bez skrupułów”⁶³. Już w czasie edylatu za widowiska urządzone na koszt ich obu cała wdzięczność ludu przypadła Cezarowi. Bibulus, jak zaświadcza Swetoniusz, miał wówczas mówić, że „przypadła mu ta sama rola, co Polluksowi; wprawdzie obydwu braciom wzniesiono świątynię na forum, ale nazwano ją tylko imieniem Kastora, podobnie hojność ich obydwu przypisuje się tylko jednemu Cezarowi”⁶⁴. Popławski nazywa Bibulusa „szczerym konserwatystą”, widzi w nim człowieka bardzo kulturalnego, choć porywczego, wolnego od demagogicznej i brutalnej napastliwości, który jednak był bezwzględny przeciwnikiem Cezara i wrogiem jego planów. Trafniejszy wydaje się wszakże osąd N. Rogosza, który uważa, że M. Kalpurniusz Bibulus był niezbyt doświadczony, pozbawiony przedsiębiorczości i polotu⁶⁵. Z relacji Plutarcha wynika, że Cezar, „gdy tylko rozpoczął urzędowanie, od razu wystąpił z projektami nowych ustaw godnych nie konsula, lecz chyba jakiegoś bardzo zuchwałego trybuna ludowego, przewidujących, dla przypodobania się tłumom, założenie kilku osiedli kolonistów i podział gruntów”⁶⁶. Sprzeciwiali się temu stanowczo optymaci z Bibulusem na czele⁶⁷. Appian twierdzi, że optymaci wysunęli kandydaturę Bibulusa na konsula po to, by występował on przeciwko Cezarowi. Przedstawia on także wyrafinowaną grę polityczną Cezara, której celem było pozyskanie sympatii ludu. Bibulus natomiast został przedstawiony jako opozycjonista działający zgodnie z prawem, pokonany siłą przez Cezara, Pompeju-

1995, 6.17.1; Dio 38. O wyborze Bibulusa na konsula zob. N. Rogosz *Polityczna rola senatu w republice rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004, s. 56 i n.

⁶³ M. Popławski, *op. cit.*, s. 32.

⁶⁴ Suet. *Caes.* 10.

⁶⁵ N. Rogosz, *Polityczna*, s. 67; L. Richardson Jr., *Cicero, Bibulus, and Caesar's Agrarian Bills of 59 B.C.E.*, w: *Qui miscuit Utile Dulci: Festschrift Essays for Paul Lachlan MacKendrick*, red. G.L. Schmeling, J.D. Mikalson, P.L. MacKendrick, Wauconda 1998, s. 310, uważa, że niesłusznie oskarżano Bibulusa o to, że był tchórzem i że był głupi. Zdaniem badacza konsul od pierwszych miesięcy 59 r. ryzykował życiem.

⁶⁶ Plutarch z Cheronei, *Gajusz Juliusz Cezar*, w: *Żywoty sławnych mężów*, przekł. i oprac. M. Brożek, Kraków 1976, 14, por. *Pomp.* 47. 3. Por. Kasjusz Dio Kokcejn, *Historia rzymska*, przekł. i oprac. W. Madyda, wstęp historyczny I. Biežuńska-Małowist, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, 38.2.3: „Cezar postawił wniosek, który wymykał się wszelkiej naganie, a był dla wszystkich uciążliwy. Podejrzewali bowiem, że przez ten wniosek przywiąże do siebie lud, zdobędzie światową sławę i uznanie”. Na temat propagandy Cezara zob. N. Rogosz, *Podłoże, charakter i rola propagandy Cezara w jego walce z optymatami w początkowym okresie 59 roku*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004, s. 231–249.

⁶⁷ Zob. *Plut. Caes.* 14; *Pomp.* 48; *Cat. Min.* 32.

sza i ich ludzi⁶⁸. Według Appiana Bibulus zamknął się w domu po tym, jak w więzieniu zamordowano Wettiusza (który wcześniej twierdził, że został wysłany przez Cyncerona, Bibulusa i Katona celem zamordowania Cezara i Pompejusza)⁶⁹. Zaznaczmy, że Appian nie wspomina o tym, by Bibulus wydawał edykty, w których szkalował Cezara. Plutarch natomiast twierdzi, że stało się tak po uchwaleniu *lex agraria*, czyli ustawy, przeciwko której tak stanowczo występował Bibulus. Przez kolejne osiem miesięcy miał on siedzieć w domu i wydawać jedynie edykty z zarzutami i oskarżeniami przeciwko Cezarowi oraz Pompejuszowi⁷⁰. Również Dion przedstawia działania Cezara jako niezupełnie zgodne z prawem, a Katona i Bibulusa jako słusznie sprzeciwiających się temu, a także innym demagogicznym posunięciom Cezara⁷¹.

Sytuacja jednak bynajmniej nie była jednoznaczna. W połowie lipca 59 r. Cynceron pisał do Attyka: „[...] Nigdy nic nie było tak niegodne, tak haniebne, tak bolesne jednako dla wszystkich rodów, stanów, dla każdego wieku jak obecne położenie [...]. Istotnie cała sytuacja jest bardzo zaplątana”⁷². Mówca nie mógł zrozumieć, dlaczego Bibulus jest chwਾਲony i wynoszony pod niebiosa. Wiadomo, że także Attyk, przyjaciel Cyncerona, otrzymał treść edyktów Bibulusa, z powodu których Pompejusz był „przejęty gniewem i bólem”⁷³. Kilka dni później Cynceron, jeszcze bardziej zaniepokojony sytuacją, napisał: „Teraz bowiem państwo umiera na jakąś nową chorobę: chociaż wszyscy potępiają to, co się dzieje, chociaż skarżą i ubolewają, choć nie ma żadnej rozbieżności w zdaniach, choć otwarcie o tym mówią i głośno narzekają, to jednak nie stosuje się żadnego lekarstwa [...] Bibulus jest wynoszony pod niebiosa wśród ogólnego zachwyty i ludzkiej życzliwości. Jego edykty i mowy są przepisywane i⁷⁴ odczytywane. Zdobył sobie największą sławę w zupełnie nowy

⁶⁸ App. *BC* 2, 34; 37–45. Por. Plut. *Caes.* 14; *Pomp.* 48; *Cat. Min.* 32. Plutarch jako jedyny wspomina o następującym skandalicznym wydarzeniu: oto żołnierze Pompejusza mieli napaść na Bibulusa i wyrzucić na niego kosz z brudami. Jak podkreśla to M. Popławski (*op. cit.*, s. 33): „Był to skandal tak potworny, że Rzymianie odczuli całą hańbę tego wypadku, źródła przeważnie dyskretnie milczą o tym koszu, bo wszyscy wstydzieli się podobnej możliwości; Cynceron szczegółowo opisuje w listach te czasy, ale o tym wypadku nie wspomina”. O zachowaniu opozycji zob. bardzo obszerną relację N. Rogosza, *Polityczna*, s. 85–90.

⁶⁹ App. *BC* 2, 45.

⁷⁰ Plut. *Pomp.* 48. Biograf przy tej okazji stwierdza również, że i Lukullus wycofał się wtedy z życia politycznego.

⁷¹ Dio 38.1–6.

⁷² Cic. *Att.* 2.19.2–3.

⁷³ Cic. *Att.* 19.5.

⁷⁴ *Cicero's Letters to Atticus*, t. 1, ks. 1–2, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1965, s. 393 (komentarz do w. 4) sugeruje, że być może Cynceron zamiast „et” napisał „ut”, edykty

sposób. Nic nie jest obecnie równie popularne, jak nienawiść do popularów”⁷⁵. Na koniec jeszcze dodał, że Bibulus wydał edykt godny Archilocha (2.20.6)⁷⁶. Te edykty podobno tak bardzo podobały się ludziom, że, jak donosi Ciceron w kolejnym liście, nie można było przejść przez plac, gdzie udostępniono je Rzymianom. Mówcę najbardziej niepokoił fakt, że jego ulubieniec, Pompejusz, bardzo przejmował się zniewagami zawartymi w tych pismach.

Nie ulega wątpliwości, że Bibulus redagując je wykorzystywał plotki krążące o Cezarze (w mniejszym stopniu o Pompejuszu)⁷⁷. Niestety, treść żadnego z tych edyktów nie została przekazana w znanych nam źródłach. Swetoniusz wspomina o nich tylko wtedy, gdy podaje świadectwa o udziale Cezara w pierwszym spisku Katyliny⁷⁸ oraz gdy mówi o epizodzie u króla Nikomedesa. W swych obwieszczeniach wywieszanych na murach Rzymu Bibulus podobno nazywał Juliusza „królową bityńską” oraz ogłaszał, że „przedtem lubował się Cezar w królu, teraz we władzy królewskiej”⁷⁹. Jednak to pisanie i propagowanie edyktów nie odniosło takiego skutku, na jaki zapewne liczył Bibulus, skoro Wellejusz Paterkulus napisał, iż „zamiast zwiększyć niechęć do kolegi, powiększył jego potęgę”⁸⁰. Można zatem powiedzieć, że Bibulus swoimi edyktami zadowolili przyjaciół, zirytował Pompejusza i nie zmienił niczego⁸¹. Podobno Cezar krytykował je na zgromadzeniu ludowym i zachęcał, by udano się do domu Bibulusa i zmuszono go do ich cofnięcia⁸². Niestety, nie znamy reakcji Bibulusa na takie działania.

cieszyły się takim zainteresowaniem, że zamiast je czytać, kiedy były rozwieszane, ludzie je po prostu przepisywali, by (ut) potem czytać je w czasie wolnym.

⁷⁵ Cic. *Att.* 2.20.3–4, tłum. G. Pianko.

⁷⁶ T. Aleksandrowicz, *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie Republiki*, Katowice 1990, s. 67. Autor podkreśla, że to porównanie „ze stylem znanego poety greckiego, Archilocha, w kategoriach literackich było niewątpliwym komplementem”.

⁷⁷ L. Ray, *Rumour and Communication in Roman Politics*, „Greece & Rome” 1994, 41, 1, s. 68.

⁷⁸ Suet. *Caes.* 9.

⁷⁹ Suet. *Caes.* 49.1.

⁸⁰ Vell. *Pat.* 2.44

⁸¹ M.J.G. Gray-Fow, *The Mental Breakdown of a Roman Senator: M. Calpurnius Bibulus*, „Greece & Rome” 1990, 37, 2, s. 180.

⁸² Cic. *Att.* 2.21.5. Por. F. Pina Polo, *Contra arma verbis. Der Redner von dem Volk in der späten römischen Republik*, tłum. E. Liess, Stuttgart 1996, 140, przypis 52; na s. 39, przyp. 19, badacz pisze o wystąpieniu Pompejusza jako prywatnej osoby na *contio* zwołanej (prawdopodobnie) przez Watyniusza.

Barwne musiały być wystąpienia innego przeciwnika Cezara, a mianowicie Gajusza Skryboniusza Kuriona⁸³ (zwanego ojcem swojego syna⁸⁴). Z jednej strony bowiem budził on powszechny szacunek jako starszy człowiek, konsul 76 r., znakomity orator⁸⁵, z drugiej zaś strony jego sposób przemawiania (podobno w czasie wygłaszania mowy wykonywał nazbyt gwałtowne ruchy) mógł wywoływać uśmiech wśród słuchaczy. Cyce-ron w *Brutusie* opowiada anegdotę o tym, jak w 76 r. Kurion przemawiał przy siedzącym Gnejuszu Oktawiuszu „który z powodu bólu stawów był owinięty bandażami i nasmarowany wieloma maściami”; Sycyniusz miał wtedy dowcipnie zauważyć: „Oktawiuszu, nigdy nie przestaniesz dziękować swojemu koledze! Gdyby on swoim zwyczajem nie rzucał się na wszystkie strony, ciebie dzisiaj tutaj zjadłyby muchy”⁸⁶.

Kilka wzmianek o wystąpieniach Kuriona przeciwko Cezarowi znajdujemy u Swetoniusza. Nie wiemy jednak, jaki charakter miały te wystąpienia. Popławski pisze, że Kurion był autorem pewnego dialogu wydanego w 55 r. Zebrał w nim wszystkie „plotki, oszczerstwa i anegdotki, jakie kursowały w Rzymie o Cezarze i jego sojusznikach”⁸⁷. Nie jesteśmy jednak pewni, czy właśnie to dziełko cytuje Swetoniusz, kiedy pisze, że Kurion nazwał Cezara „stajnią Nikomedesa” i „bityńskim lupanarem” (tak Popławski). Rzymski historyk wspomina o kobietach Cezara, jego kochankach, i przy tej okazji

⁸³ Wiemy, że znani byli dwaj Skryboniusze Kurionowie, ojciec i syn. Popławski pisze o ojcu, który był autorem inwektywy. O Kurionach, ojcu i synu zob. W.C. McDermott, *Curio pater and Cicero*, „The American Journal of Philology” 1972, 93, 3, s. 381–411; K. Kumaniecki, *op. cit.*, 177 i n.; C.R. Lopez, *The common (Mediocris) Orator of the late Republic: The Scribonii Curiones*, w: *Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome*, red. C. Steel, H. van der Blom, Oxford 2013, s. 287–298, która wspomina także Kuriona dziadka, chwalonego przez Cynceron za mowę w obronie Serwiusza Fulwiusza (s. 294). Zdaniem autorki trudniej jest ustalić reputację Kuriona ojca, ponieważ zdecydował się on bronić Klodiusza w niesławnym procesie „Bona Dea”, kiedy to doszło do starcia między nim a Cynceronem (o tym Cic. *Att.* 1.14.5). Cynceron napisał nawet pamflet *in Clodium et Curionem*, ale kiedy potrzebował pomocy Kuriona w odwołaniu go z wygnania, to starał się powstrzymać rozpowszechnianie tego dziełka. Cynceron w *De Oratore* (Cicero Marcus Tullius, *De oratore*, red. K. Kumaniecki, Leipzig 1969 [dalej: *De Orat.*], 2.98) chwali Kuriona za powagę, wytworność oraz bogaty język (*gravitas, elegantia et copia*), ale na przestrzeni lat zmienił swoją o nim opinię (w *De Oratore*, 55 r., jego opinia o mówcy jest pozytywna, natomiast w *Brutusie*, 46 r., negatywna). Ta zmiana Cyncerona, zdaniem badaczki, jest zagadkowa i możliwe są dwa wyjaśnienia: Cynceron chwalił Kuriona, gdy żył, zapewne nie chcąc zrażać do siebie szanowanego konsulara. Po jego śmierci w 53 r. zmienił swój doń stosunek być może też dlatego, że Kurion – syn podjął wówczas decyzję o związaniu się z Cezarem, co głęboko zraniło Cyncerona.

⁸⁴ R. Hirzel, *Der Dialog. Eine literarische Versuch*, t. 1, Leipzig 1895, s. 455.

⁸⁵ Cynceron chwalił go za bogactwo słownictwa, Cic. *Brut.* 216, por. *De Orat.* 2.98.

⁸⁶ Cic. *Brut.* 217.

⁸⁷ M. Popławski, *op. cit.*, s. 36.

przytacza fragment mowy Kuriona, w której nazwał on Cezara „mężem wszystkich kobiet i żoną wszystkich mężczyzn”⁸⁸. Ten sam Kurion zarzucał też podobno Pompejuszowi, że „wiedziony żądzą władzy, pojął za żonę córkę tego, z którego przyczyny uprzednio musiał się rozwieść z żoną, choć miał już z nią troje dzieci, i którego z ciężkim westchnieniem zwykł nazywać Egistem”⁸⁹. W swoich mowach Kurion wspominał też podobno spisek, w który, jak pisze Swetoniusz, miał być uwikłany Cezar wraz z Krassusem, Sullą i Autroniuszem⁹⁰. Historyk wspomina także, że Kurion i Naso piszą o jakimś innym spisku, jaki Cezar miał zawiązać z Gnejuszem Pizonem⁹¹. Powstaje pytanie, skąd czerpał Swetoniusz takie informacje? Z dialogu (inwektywy) napisanego w 55 r., czy z mów Kuriona wygłaszanych przy różnych okazjach? Zdaniem T. Cornella⁹² nie ma powodu, by uważać, że Swetoniusz odnosił się do dialogu, natomiast wydaje się, że przywoływał on raczej już to słowne ataki Kuriona, już to jego mowy. Co nieco dowiadujemy się o samym dialogu od Cyncerona, który wzmiankuje go w *Brutusie*: „Przedstawił (Kurion ojciec) siebie rozmawiającego z naszym Pansą i z synem Kurionem po wyjściu z posiedzenia senatu, którym to posiedzeniem kierował Cezar jako konsul. Cała rozmowa toczy się dlatego, że syn zapytał, co takiego wydarzyło się w senacie podczas obrad”⁹³. W odpowiedzi Kurion zaczął krytykować Cezara i opowiadał o takich wypadkach, które wydarzyły się dopiero rok później i w kolejnych latach, kiedy Cezar był namiestnikiem Galii⁹⁴. Zdaniem Cyncerona przywoływanie wydarzeń późniejszych świadczyło o kiepskiej pamięci Kuriona i dyskredytowało go jako mówcę (którego jednak, jak podkreślał, należy czytać dla pięknego stylu). Arpinata wyśmiewa także jako błąd stwierdzenie Kuriona, że za konsulatu Cezara nie zjawiał się senacie, a tymczasem mówił to właśnie wtedy, gdy wychodził z posiedzenia senatu, któremu przewodniczył Cezar (warto wszakże nadmienić, że Cynceron w swoich późniejszych dialogach popełnił te same błędy⁹⁵).

⁸⁸ Suet. *Caes.* 52.3.

⁸⁹ Suet. *Caes.* 50.1.

⁹⁰ Suet. *Caes.* 9.2. Chodzi tutaj oczywiście o tzw. pierwszy spisek Katyliny.

⁹¹ Suet. *Caes.* 9.

⁹² *The Fragments of the Roman Historians*, red. T. Cornell, E. Bispham, Oxford 2013, s. 647.

⁹³ Cynceron, *Brutus czyli o sławnych mówcach*, przekł., wstęp i przyp. M. Nowak, Warszawa 2008, 218.

⁹⁴ *Ibidem*; Zdaniem McDermotta, *op. cit.*, s. 407, Kurion wygłaszał mowy przeciwko Cezarowi dlatego, że postępował on wbrew uznawanym przezeń zasadom.

⁹⁵ R. Hirzel, *op. cit.*, s. 457, przyp. 2. Współcześni badacze uważają, że Kurion nie miał tak słabej pamięci, jak wynikałoby to ze słów Cyncerona, zob. np. W.C. McDermott, *op. cit.*, s. 411.

W konkluzji Popławski uważa, że Kurion chciał po prostu „[...] opublikować inwektywę na Cezara, wypowiedzieć ujemne sądy o nim i opowiedzieć plotki i anegdotki, zatem wybrał formę po prostu gawędziarską”, i chyba można zgodzić się z tą opinią. Trudno jednak znaleźć podstawę dla innego jego stwierdzenia, a mianowicie, że publikacja Kuriona była „wybitnym wydarzeniem publicystycznym”, on sam zaś „odznaczył się tym, że zastosował zupełnie nową formę inwektywy”⁹⁶. To chyba nazbyt daleko idące ustalenia.

„Kubłem pomyj”, jak pisze lubelski uczony, oblali Cezara także Gajusz Memmiusz i Lucjusz Domicjusz Ahenobarbus, pretorzy 58 r., kiedy „Cezar złożył urządowanie”⁹⁷. Wystąpili oni wówczas w senacie z oskarżeniem, „jakoby sprawował go [sc. konsulat] wbrew znakom wróżebnym i ustawom”⁹⁸. Warto wspomnieć, że Memmiusz był mężem córki Sulli⁹⁹ a Ahenobarbus Porcji, siostry Katona; nie tylko więc polityczne zapatrywania, ale też stosunki rodzinne mogły być powodem ich niechęci do Cezara. Sam Cezar w swojej obronie napisał trzy mowy *In C. Memmium et L. Domitium*¹⁰⁰. Memmiusz był chyba autorem także innych wystąpień przeciwko Cezarowi, skoro Swetoniusz¹⁰¹ wymienia go wśród autorów pamfletów na Cezara, w których wyśmiewano bityński incydent. Podobno Gajusz Memmiusz oskarżył Cezara, „że wraz z resztą młodzieniaszków jako podczaszy usługiwał Nikomedesowi wobec wszystkich biesiadników”, a nawet wymienił ich imiona. Ahenobarbus pozostał wrogiem Cezara do końca życia¹⁰²; na początku wojny domowej Cezar zmusił go do poddania się, ale „potem puścił wolno”¹⁰³, natomiast z Memmiuszem

⁹⁶ M. Popławski, *op. cit.*, s. 40.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ C. Suetonius Tranquillus, *Nero*, w: *De vita Caesarum*, red. M. Ihm, Leipzig 1907–1908 [dalej: *Suet. Nero*], 2.2. W żywocie Cezara 23.1. historyk stwierdza jedynie, że Memiusz i Lucjusz Domicjusz „sporządzili sprawozdanie z wypadków roku poprzedniego”, i nie nazywa owego sprawozdania oskarżeniem. Dopiero w kolejnym akapicie pisze o groźbach Ahenobarbusa kandydującego na konsula „że w czasie konsulatu przeprowadzi to, czego jako pretor dokonać nie zdołał” (*Caes.* 24). O oskarżeniach pretorów, zob. Cicero Marcus Tullius, *Oratio Pro P. Sestio*, red. T. Masłowski, Leipzig 1986, 40; Cicero Marcus Tullius, *Orationes In P. Vatinius Testem*, Stuttgart–Leipzig 1995, 15; Cicero Marcus Tullius, *In L. Calpurnium Pisonem oratio*, red. R.G.M. Nisbet, Oxford 1961, 79; zob. też *Suet. Nero* 2.2.

⁹⁹ Rozwiódł się z nią w 54 r. To Memmiuszowi dedykował Lukrecjusz swoje dzieło *De rerum natura*, zob. A.S. Holis, *op. cit.*, s. 91.

¹⁰⁰ *Schol. Bob.* 146 St.

¹⁰¹ *Suet. Caes.* 49.2.

¹⁰² J.T. Ramsey, *The Proconsular Years: Politics at a Distance*, w: *A Companion to Julius Caesar*, red. M. Griffin, New York, 2015, s. 41.

¹⁰³ *Suet. Caes.* 34.

pogodził się chyba w tym samym czasie, co z Kalwusem i Katullusem¹⁰⁴. W każdym razie wiadomo¹⁰⁵, że wspierał go w ubieganiu się o konsulat na 54 r.¹⁰⁶

Wśród wrogów Cezara pojawiają się także Tanuzjusz Geminus i Aktoriusz Naso. Swetoniusz powołuje się na jakieś historie Tanuzjusza¹⁰⁷, kiedy pisze o spisku, w który miał być uwikłany Cezar. Współcześni historycy raczej bezowocnie zastanawiają się nad tym, kim był ów Tanuzjusz, i w jakim stopniu dawało się wykorzystać jego dzieło jako źródło do poznania ówczesnych zdarzeń¹⁰⁸. A choć jego imię wymienia nie tylko Swetoniusz, lecz także Plutarch¹⁰⁹, to jednak, jak trafnie stwierdza r. Syme, o Tanuzjuszu wiadomo tyle tylko, że był wrogi Cezarowi¹¹⁰.

Ciekawą i lepiej znaną postacią był Aulus Cecyna, przyjaciel i „stary klient” Cyclerona¹¹¹. Był on zwolennikiem Pompejusza, autorem „gwałtownego paszkwilu”¹¹² na Cezara, o którym Swetoniusz pisze, że była to, jak przypuszczamy, szczególnego rodzaju księga, bo *criminosissimus liber*, dodając przy okazji, iż Cezar zniósł ją spokojnie¹¹³. Kiedy się jednak weźmie pod uwagę dalsze postępowanie Cezara, trudno uwierzyć w to zapewnienie historyka¹¹⁴. Bardzo ważną okolicznością był fakt, iż Cecyna walczył po stronie Pompejusza w wojnie domowej. W czasie walk na terenie Afryki został przez Cezara pojmany, po czym ułaskawiony¹¹⁵, a ściślej rzecz ujmując – Cezar darował mu życie, ale zabronił powrotu do

¹⁰⁴ *Fragments of Roman Poetry*, s. 91; por. I.M. le M. Du Quesnay, *Three problems in Poem 66*, w: *Catullus: Poems, Books, Readers*, red. idem, A.J. Woodman, Cambridge 2012, s. 161.

¹⁰⁵ Suet. *Caes.* 73,1.

¹⁰⁶ Wiadomo, że Memmiusz uwikłał się w jakiś skandal i przekupstwo wyborcze, ostatecznie został oskarżony w procesie *de ambitu* i skazany, M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum*, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1980, 2.15.4; 16.2; 3.1.16; Cic. *Att.* 4.15.7; 17.2; 18.3. Na ten temat zob. V. Sumner, *The coitio of 54 BC, or Waiting for Caesar*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1982, 86, s. 133–139.

¹⁰⁷ Suet. *Caes.* 9,3.

¹⁰⁸ Na ten temat zob. H. Strasburger, *op. cit.*, s. 26 i n.; *The Fragments*, s. 492–494.

¹⁰⁹ Plut. *Caes.* 22,3. Zdaniem H. Strasburgera, *op. cit.*, s. 26, Plutarch cytuje go z drugiej ręki.

¹¹⁰ R. Syme, *Sallust*, Berkeley 2002, s. 193. O Tanuzjuszu i Nazonie zob. M. Popławski, *op. cit.*, s. 41–43.

¹¹¹ Więcej na temat Aulusa Cecyny zob. K. Kumaniecki, *op. cit.*, 523. F.C. Münzer, *Caecina (7)*, w: *Realencyclopädie III*, Stuttgart 1897, s. 1236–7.

¹¹² M. Popławski, *op. cit.*, s. 43.

¹¹³ Suet. *Caes.* 75,5.

¹¹⁴ H. Strasburger, *op. cit.*, s. 36, uważa, że obraźliwe sformułowania w paszkwilu Cecyny musiały być porównywalne z tymi, które napisał Katullus; dlatego Cezarowi nie było łatwo wybaczyć Cecynie.

¹¹⁵ *Bellum Africanum* w: *C. Iulius Caesari Commentarii*, vol. 3, red. A. Klotz, Lipsiae 1993, 89: „W drodze spotkał go Lucjusz Cezar i padłszy natychmiast do jego kolan, poza życiem dla siebie o nic więcej go nie błagał. Cezar chętnie i zgodnie ze swoim charakterem oraz

Italii. Mogło to oznaczać, że chyba nie do końca mu wszystko wybaczył. Mianowicie wspomniani wyżej autorzy innych pamfletów występowali przeciwko Cezarowi jedynie piórem, Cecyna natomiast występował także zbrojnie (*armatus*). Zdaje się, że i sam zdawał sobie sprawę z ryzyka takiego postępowania, skoro w liście do Cyclerona pisze: „*meus error exsilio corrigitur, cuius summa criminis est quod armatus adversario male dixi*” (podkreślenie H.A.)¹¹⁶.

Popławski napisał, że „paszkwił Cecyny, zdolnego literata, był wyrazem pogardy, był cięty i zjadliwy”¹¹⁷. To jednak tylko przypuszczenie, choć może dlatego właśnie Cezar okazał się wyjątkowo nieugięty. Zdesperowany Cecyna napisał księgę żalów *liber Querelarum*, będący „memoriałem o ułaskawienie”¹¹⁸. Nie było to jednak dla niego zadanie łatwe, a o swoich obawach pisał do Cyclerona. Nie znał on Cezara osobiście i nie wiedział, jak odbierze on jego słowa napisane tym razem w poemacie pochwalnym¹¹⁹. Zdawał sobie sprawę z tego, że ważne jest nie to, z jakim zamysłem tekst był pisany, lecz raczej to, jak może być odbierany¹²⁰. Dzięki protekcji Cyclerona Cezar pozwolił Cecynie na pobyt na Sycylii, ale tylko do 1 stycznia 45 r.¹²¹ Prawdopodobnie obawiał się, że jego wrogowie mogą podejmować próby odnowienia swych niecznych zamiarów¹²². Cecyna zamierzał udać się do Azji Mniejszej i zapytał Cyclerona o radę. Mówca był przekonany, że najkorzystniejszy jest pobyt jak najbliżej Rzymu i radził, by przyjaciel pozostał na Sycylii. Sam bardzo zaangażował się w tę sprawę i wstawił się za nim u Oppiusza i Korneliusza Balbusa (ludzi Cezara), by Cecyna mógł pozostać na Sycylii. Pozwolenie otrzymał¹²³. Być może

sposobem postępowania przebaczył mu, a ponadto, jak to było w jego zwyczaju, ułaskawił też Cecynę [...]” (tłum. E. Konik i W. Nowosielska).

¹¹⁶ Cicero Marcus Tullius, *Epistulae ad Familiares*, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1977 [dalej: Cic. *Ad fam.*], 6.7.2. Cecyna pisał te słowa pod koniec grudnia 46 r. lub na początku stycznia 45 r.

¹¹⁷ M. Popławski, *op. cit.*, s. 43.

¹¹⁸ *Ibidem*. Zob. Cic. *Ad fam.* 6.6.8; G. Kelly (*A History of Exile*, Cambridge 2006, s. 207) uważa, że to dziełko, sławiące łagodność Cezara i jego miłosierną naturę, przypomina (późniejsze) *Tristia* Owidiusza.

¹¹⁹ Cic. *Ad fam.* 6.7.4: *hoc probabit: hoc verbum suspiciosum est. Quid, si hoc muto? At vereor, ne peius sit*. Por. J. Dugan, *Cicero and The Politics of Ambiguity: Interpreting the Pro Marcello*, w: *Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome*, red. C. Steel, H. van der Bloom, Oxford 2013, s. 222.

¹²⁰ Cic. *Ad fam.* 6.7.1: *non tam interest, quo animo scribatur, quam quo accipiatur*.

¹²¹ Cic. *Ad fam.* 6.8.1.

¹²² Zob. G. Kelly, *op. cit.*, s. 129.

¹²³ Zob. na ten temat G. Kelly, *op. cit.*, s. 206 i n. Ponadto mówca planował spotkanie z Furfanusem, przyszłym prokonsulem na Sycylii. Cecynie natomiast wysłał list z rekomendacjami do Furfanusa (Cic. *Ad fam.* 6.8.1; 6.9), na wypadek zaś, gdyby Cecyna go nie posłuchał i wyjechał do Azji Mniejszej, napisał też do Izaurykusa (Cic. *Ad fam.* 13.66).

Cecyna powrócił do Rzymu wówczas, „kiedy w ostatnich chwilach swego życia pozwolił Cezar powrócić do Italii wszystkim tym, którym nie przebaczył dotychczas [...]”¹²⁴. Popławski powołując się na słowa w *Bellum Africanum*¹²⁵ uważa, iż to *liber Querelarum* „zyskał autorowi ułaskawienie”; nie ma jednak pewności, że tak właśnie było, jako że w stosownym fragmencie mowa jest jedynie o darowaniu życia Cecynie i innym. Na sam powrót do Rzymu Cezar pozwolił później¹²⁶.

Spośród Pompejańczyków niezyciwiście usposobionych do Cezara również Ampiusz Balbus, według Popławskiego, „uraził Cezara, ale w końcu zyskał ułaskawienie”¹²⁷. Wiemy, że w 63 r. był on trybunem ludowym, w 59 pretorem, a w 55 r. był prawdopodobnie kandydatem na konsula¹²⁸ i że w wojnie domowej walczył po stronie Pompejusza¹²⁹. O tym, że był on autorem jakiegoś dzieła niezyciwiście Cezarowi, dowiadujemy się z listu Cyncerona¹³⁰ oraz przekazu Swetoniusza, który z pisma Ampiusza cytuje rzekomą wypowiedź Cezara na temat Sulli¹³¹. Nie jest jednak pewne, czy dziełko to zostało opublikowane za życia Cezara. Zdaniem Klebsa Balbus mógł omawiane zarzuty umieścić w swoim dziele dopiero po śmierci Cezara i twierdzenie, że to za swoją pisarską działalność został on nazwany przez zwolenników Cezara *tuba belli civilis* (Cic. *fam.* 6.12.3), jest nieuzasadnione¹³². Wiadomo także, iż Ampiusz Balbus przebywał na wygnaniu, ale dzięki wstawiennictwu Cyncerona wrócił do Rzymu.

W ten sposób została przedstawiona część katalogu autorów inwektyw i pamfletów na Cezara przypomnianych przez Mieczysława Popławskiego¹³³. I choć niektóre z jego ustaleń daje się dziś uzupełnić o dodatkowe szczegóły, a niektóre interpretacje podważyć, to jednak samo opracowanie całego tematu przez lubelskiego uczonego nadal, bo po upływie lat osiemdziesięciu, zasługuje na uwagę współczesnych naszych badaczy i z pewnością warto o nim pamiętać!

¹²⁴ Suet. *Caes.* 75.4.

¹²⁵ Zob. przyp. 115.

¹²⁶ Zob. H. Strasburger, *op. cit.*, s. 36; G. Kelly, *op. cit.*, s. 206 i n.

¹²⁷ M. Popławski, *op. cit.*, s. 44.

¹²⁸ *Schol. Bob.* 126 St.

¹²⁹ O Balbusie zob. *The Fragments*, s. 354, 463; L. Canfora, *op. cit.*, s. 438; E. Klebs, *Ampius (1)*, w: *Realencyclopädie (RE)* I, Stuttgart 1894, s. 1978.

¹³⁰ Cic. *Ad fam.* 13.70. Por. *Ad fam.* 6.12.3.

¹³¹ Suet. *Caes.* 77.1.

¹³² E. Klebs, *op. cit.*, s. 1979. Zdaniem M. Popławskiego, *op. cit.*, s. 44, to „przezwiśko świadczy o rozgłosnej ruchliwości publicysty”.

¹³³ Badacz w osobnym rozdziale przedstawia paszkwile Katullusa a także memoriały ps. Sallustiusza.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Appian, *Bellum Civile*, w: *Historia Romana*, red. H. White, London 1912–1913.
- Aulus Gellius, *Noctes Atticae libri XX*, red. C. Hosius, Lipsiae 1903.
- Bellum Africanum*, w: *C. Iulius Caesari Commentarii*, vol. 3, red. A. Klotz, Lipsiae 1993.
- C. Iuli Caesaris Commentariorum Libri III de bello civili*, rec. C. Damon, Oxford 2015.
- Cassius Dio, *Historia Romana*, red. L. Dindorf, rec. I. Melber, Lipsiae 1890.
- Cicero Marcus Tullius, *Cicero's Letters to Atticus*, t. 1, ks. 1–2, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1965.
- Cicero Marcus Tullius, *Epistulae ad Familiares*, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1977.
- Cicero Marcus Tullius, *Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum*, red. D.R. Shackleton Bailey, Cambridge 1980.
- Cicero Marcus Tullius, *In L. Calpurnium Pisonem oratio*, red. R.G.M. Nisbet, Oxford 1961.
- Cicero Marcus Tullius, *Oratio Pro P. Sestio*, red. T. Maslowski, Leipzig 1986.
- Cicero Marcus Tullius, *Orationes In P. Vatinius Testem*, Stuttgart–Leipzig 1995.
- Cicero Marcus Tullius, *Brutus*, red. A.E. Douglas, Oxford 1966.
- Cicero Marcus Tullius, *De oratore*, red. K. Kumaniecki, Leipzig 1969.
- Cyceron, *Brutus czyli o sławnych mówcach*, przekł., wstęp i przyp. M. Nowak, Warszawa 2008.
- Decimus Laberius, *The Fragments*, wyd. i tłum. C. Panayotakis, Cambridge 2010, Cambridge Classical Texts and Commentaries, t. 46.
- Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita*, red. F. Müller, Stuttgart 1995.
- Fragments of Roman Poetry c. 60 BC–AD 20*, wyd. i tłum. A.S. Hollis, Oxford 2007.
- Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Boski Juliusz*, w: *Żywoty Cezarów*, przekł., wstęp i koment. J. Niemirska-Pliszczyńska, przedmowa J. Wolski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Kasjusz Dio Kokcejjan, *Historia rzymska*, przekł. i oprac. W. Madyda, wstęp historyczny I. Biezuńska-Małowist, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Livius Titus, *Ab Urbe Condita*, t. 1–4, red. C.F. Walters, R.S. Conway, Oxonii 1914–1919.
- Macrobius, *Convivia primi diei Saturnaliorum*, red. J. Willis, Leipzig 1963.
- Orosius, *Historiae adversus paganos*, red. M.P. Arnaud-Lindet, Paris 1990.
- Plinius Caius Secundus Maior, *Naturalis Historia*, red. L. Ian, C. Mayhoff, Lipsiae 1909.
- Plutarch z Cheronei, *Gajusz Juliusz Cezar*, w: *Żywoty sławnych mężów*, przekł. i oprac. M. Brożek, Kraków 1976.
- Plutarchus, *Caesar*, w: *Vitae parallelae*, t. II.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1968.
- Plutarchus, *Cato Minor*, w: *Vitae parallelae*, t. II.1, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1964.
- Plutarchus, *Krassus*, w: *Vitae parallelae*, t. I.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1959.
- Plutarchus, *Pompeius*, w: *Vitae parallelae*, t. III.2, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1957.
- Pseudo Aurelius Victor, *De viris illustribus Urbis Romae: a Romulo Ad Augustum*, red. F. Pichlmayr, Leipzig 1911.
- Quintilianus M. Fabius, *Institutio oratoria*, red. L. Radermacher, Leipzig 1971.
- Seneca Lucius Annaeus, *De ira*, red. i tłum. J. Cooper, J.F. Procope, *Moral and Political Essays*, Cambridge 1995.
- Seneca Lucius Annaeus, *Controversiae*, w: *Oratorum et Rhetorum sententiae, divisiones, colores*, red. L. Hakanson, Leipzig 1989.
- Scholia in Ciceronis Orationes Bobiensia*, red. P. Hildebrandt, Stutgardiae 1971.
- Suetonius Tranquillus C., *Iulius Caesar*, w: *De vita Caesarum*, red. M. Ihm, Leipzig 1907–1908.
- Suetonius Tranquillus C., *Nero*, w: *De vita Caesarum*, red. M. Ihm, Leipzig 1907–1908.

- Tacitus, *Annales*, red. s. Borzsak, K. Wellesley, Leipzig 1992.
 Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, red. K. Büchner, r. Häussler, Stuttgart 1985.
 Tacyt, *Roczniki*, w: *Dzieła*, przekł. s. Hammer, Warszawa 2004.
The Fragments of the Roman Historians, red. T. Cornell, E. Bispham, Oxford 2013.
 Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, red. C. Kempf, Leipzig 1888.
 Velleius Paterculus, *Historia Romana*, red. M. Elefante, Hildesheim 1997.

Studies (Opracowania)

- Aleksandrowicz T., *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie Republiki*, Katowice 1990.
 Appel H., *Literacki sztab Pompejusza*, w: *Wybitni Rzymianie czasów schyłku Republiki. Gnejusz Pompejusz Wielki (106–48 przed Chrystusem)*, red. N. Rogosz, Katowice 2018.
 Badian E., *Foreign Clientelae (264–70 B.C.)*, Oxford 1958.
 Brandes G., *Iulius Caesar*, Paderbron 2015 (przedruk z 1925 r.).
 Canfora L., *Julius Caesar The Life and Times of the Peoples Dictator*, Berkeley 2007.
 Courtney E., *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford 2003.
 Dahlmann H., *Caesars Rede für die Bithynier*, „Hermes” 1938, 73.
 Du Quesnay I.M. le M., *Three problems in Poem 66*, w: *Catullus: Poems, Books, Readers*, red. I.M. le M. Du Quesnay, A.J. Woodman, Cambridge 2012.
 Dugan J., *Cicero and The Politics of Ambiguity: Interpreting the Pro Marcello*, w: *Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome*, red. C. Steel, H. van der Bloom, Oxford 2013.
 Fraenkel E., *Catull's Trostgedicht für Calvus*, „Wiener Studien” 1956, 69.
 Gray-Fow M.J.G., *The Mental Breakdown of a Roman Senator: M. Calpurnius Bibulus*, „Greece & Rome” 1990, 37, 2.
 Gruen E., *The Dolabellae and Sulla*, „The American Journal of Philology” 1966, 87.
 Hirzel R., *Der Dialog. Eine literarische Versuch*, t. 1, Leipzig 1895.
 Itgenshorst T., *Tota Illa pompa: der Triumph in der römischen Republik*, Göttingen 2005.
 Jehne M., *Caesar*, München 2015.
 Kelly G., *A History of Exile*, Cambridge 2006.
 Klebs E., *Ampius (1)*, w: *Realencyclopädie (RE) I*, Stuttgart 1894.
 Kragelund P., *Roman Historical Drama: the Octavia in Antiquity and Beyond*, Oxford 2016.
 Kumaniecki K., *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977.
 Langlands R., *Sexual Morality in Ancient Rome*, Cambridge 2006.
 Lebek W.D., *Moneymaking on the Roman stage*, w: *Roman Theater and Society: E. Togo Salmon papers I*, red. W.J. Slater, Ann Arbor 1996.
 Lewandowski P., *Grzech sodomii w przestrzeni politycznej, prawnej i społecznej Polski nowożytnej*, E-bookowo 2014.
 Lopez C.R., *The common (Mediocris) Orator of the late Republic: The Scribonii Curiones*, w: *Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome*, red. C. Steel, H. van der Blom, Oxford 2013.
 Manuwald G., *Roman Republican Theatre*, Cambridge 2011.
 Manuwald G., *Censorship for the Roman Stage?*, w: *The Art of Veiled Speech: Self-Censorship from Aristophanes to Hobbes*, red. H. Baltussen, P.J. Davis, Philadelphia 2015.
 Mattingly H.B., *From Coins to History: Selected Numismatic Studies*, Ann Arbor 2004.
 McDermott W.C., *Curio pater and Cicero*, „The American Journal of Philology” 1972, 93, 3.
 Mulroy D., [wstęp do:] *The complete poetry of Catullus*, wstęp i tłum. D. Mulroy, London 2002.
 Münzer F.C., *Nysa (7)*, w: *Realencyclopädie*, t. 17, cz. 2, Stuttgart 1937.
 Münzer F.C., *Caecina (2)*, w: *Realencyclopädie III*, Stuttgart 1897.

- Neill J., *The Origins and Role of Same-Sex Relations in Human Societies*, London 2008.
- Osgood J., *Caesar and Nicomedes*, „The Classical Quarterly” 2008, 58.
- Paterson J., *Caesar the Man*, w: *A Companion to Julius Caesar*, red. M. Griffin, Oxford 2015.
- Pina Polo F., *Contra arma verbis. Der Redner von dem Volk in der späten römischen Republik*, tłum. E. Liess, Stuttgart 1996.
- Popławski M., *Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta*, Lublin 1935.
- Ramsey J.T., *The Proconsular Years: Politics at a Distance*, w: *A Companion to Julius Caesar*, red. M. Griffin, Oxford 2015.
- Ray L., *Rumour and Communication in Roman Politics*, „Greece & Rome” 1994, 41, 1.
- Richardson L.Jr., *Cicero, Bibulus, and Caesar’s Agrarian Bills of 59 B.C.E.*, w: *Qui miscuit Utile Dulci: Festschrift Essays for Paul Lachlan MacKendrick*, red. G.L. Schmeling, J.D. Mikalson, P.L. MacKendrick, Wauconda 1998.
- Rogosz N., *Podłoże, charakter i rola propagandy Cezara w jego walce z optymatami w początkowym okresie 59 roku*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004.
- Rogosz N., *Polityczna rola senatu w republice rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004.
- Strasburger H., *Caesars Eintritt in die Geschichte*, München 1938.
- Sumner V., *The coitio of 54 BC, or Waiting for Caesar*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1982, 86.
- Syme R., *Sallust*, Berkeley 2002.
- Taylor L.R., *Republican and Augustan Writers Enrolled in the Equestrian Centuries*, „Transactions of American Philological Association” 1968, 99.
- Taylor L.R., *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley 1971.
- Till R., *Laberius and Caesar*, „Historia” 1975, 24.
- Welborn L.L., *Paul, The Fool of Christ: A study of 1 Corinthians 1–4 in the Comic-Philosophic Tradition*, London–New York 2005.

NOTA O AUTORZE

Hanna Appel – dr hab., prof. UMK, jest filologiem klasycznym i historykiem starożytności. Zajmuje się głównie dziejami i kulturą starożytnego Rzymu. Jest autorką trzech monografii: *Animus liber. Kwestia obiektywizmu w pisarstwie historycznym Sallustiusza* (Toruń 2004); *Kontrowersje wokół senatus consultum ultimum. Studium z dziejów późnej republiki rzymskiej* (Toruń 2013); *Ite in suffragium. O wyborach w Republikańskim Rzymie* (Toruń 2019) oraz *Repetitorium z języka łacińskiego dla studentów historii. Bis repetita placent* (Toruń 2007, 2010).